

W. WUNDT.

A VILÁGHÁBORÚ fúriája a németeknek nemcsak kardforgató hőseit tizedelte meg, hanem a rendesenél gyorsabb ütemben pusztította csendesen elmélkedő, elvont gondolkodóit is. Az utolsó hat esztendő a német filozófiát olyan kiváló és iránytszabó géniusoktól fosztotta meg, mint Th. Lipps, Meumann, Külpe, Windeband, Münsterberg, Fr. Brentano. Őket követte most fennkölt lelkű pátriárkájuk: Wundt.

Wundt a németek tudományos munkaképességének legfényesebb példája. Az utolsó század alatt senki sem multa őt felül a pozitív ismeretek gazdagságának s annak a képességnek szempontjából, hogyan kell az egyes tudományok részleteredményeit egyetemes szempontok alá foglalni s ezeket a világ egyetemes és egységes elméleti képének megszerkesztésében fölhasználni. Wundt volt korunk leguniverzálisabb gondolkodója: az emberi tudásnak úgyszólván valamennyi területén a részletbúvárlatban époly kiváló, mint az egyetemes szempontú kombinációban. Korunknak nemcsak legnagyobb polihisztorja volt, hanem ritka rendszeralkotó képességénél fogva egyik legsikeresebb képviselője az emberi tudás egységesítésének is: modern Aristotelesnek vagy Leibniznek mondható, ha nem is a filozófia történetében játszott szerepének végleges értéke szempontjából, de mindenesetre ismereteinek bámulatos bősége és sokoldalúsága tekintetében. Csodálatosan egyesült benne a türelmes megfigyelésre és gyűjtésre, a szétbontó elemzésre és kísérletezésre való hajlam a filozófiai természettel, melyet Platón «egybelátásnak» mond, tudniillik, hogy nem tapad a részletekhez, az egyeshez, hanem tekintete az egészre irányul, mindent egységesen, egyetemes elvek alapján iparkodik látni, a múltó dolgok mögött az örök vonásokat megpillantani. Wundt tett legtöbbet abban az irányban, hogy az egyes tudományok és a filozófia szerves kapcsolatba lépjenek s épen abban a tekintetben hasonlítható Leibnizhez, hogy korának egész pozitív tudását értékesítette a filozófia számára. Viszont az egyes tudományok képviselőit is meggyőzte arról, hogy a filozófia az ő munkájukat nélkülözhetetlen módon kiegészíti, még pedig egyrészt a tudományos ismerés természetének vizsgálatával (tudományelmélettel), másrészt a világ egyetemes és egységes teoretikus képének megszerkesztésével (a metafizikával). Wundtban ébredt a modern kor tudományos kultúrája a leghatalmasabban öneszméltre.

I.

Wundt Vilmos 1832-ben született a Mannheim melletti Neckarauban. Eleinte orvostudományokkal, főképp kórbonctannal foglalkozott. 1857-ben a heidelbergi egyetemen a fiziológia magántanára s Helmholtz asszisztense.

1864-ben Heidelbergben a fiziológiának, 1874-ben pedig Zürichben, mint Fr. A. Lange utódja, a filozófiának tanára. 1875-ben a lipcsei egyetemen Fechner utódként a pszichológia és filozófia professzora. 1916-ban vonult nyugalomba.

Wundt életpályájának ezt a látszólag szürkén lefolyt külső keretét utolsó lehelletéig a belső fejlődés és szellemi munka igen gazdag tartalma töltötte ki. Ennek a belső fejlődésnek útja, mint minden nagy kutatónál, egészen egyenes, mert nem ő keresgélte s ragadta meg a problémákat, hanem mintegy ezek immanens logikai ereje és összefüggése ragadta meg őt, egyik probléma a másik következményeként kényszerítő erővel jelentkezett előtte. Először fiziológiával foglalkozik; azonban az érzékszervek fiziológiai vizsgálata önkényt átlendíti őt a pszichológia területére annál a szoros kapcsolatnál fogva, mely az érzéki funkciók és a lelki jelenségek között fennáll. Viszont a lelki jelenségek vizsgálatának elvi alapjai s az ismerés természetének kutatása átvezették őt a filozófia területére. Pillantsuk át legalább madártávlatból a fejlődésnek ezt a királyi útját, mielőtt Wundt világnézetét rendszeres szempontokból vennők szemügyre.

Az érzéki szemlélet kérdése volt az a pont, melyből Wundt tudományos fejlődése kiindult. 1859—62-ben jelent meg *Beiträge zur Theorie der Sinneswahrnehmung* c. munkája. Az érzéki szemlélet már Johannes Müller óta, ki Wundtnak Berlinben tanára volt, élénken foglalkoztatta a fiziológusokat (Purkinje, Weber, Helmholtz, Lotze). Maga Wundt egyetlen pszichológiai vagy filozófiai előadást sem hallgatott az egyetemen; azonban minél tüzetesebben foglalkozott az érzékszervek működésével, annál jobban érdekelte őt a lelki élet. A kor naturalisztikus iránya, mely a lelki jelenségeket is elemekből, mint valami atomokból összetett mozaiknak nézte, az érzéki szemléletet is csak *sub specie sensationis* vizsgálta, érzetelemekből összetettnek gondolta. Azonban kikerülhetetlen volt a probléma, vajjon miképen lehetséges, hogy az érzetek a szemléleti kép egységes egészévé kapcsolódnak össze? Milyen viszony van az érzetek között? Különösen megragadta Wundt figyelmét az érzetek térbeli vonatkozása: maguk az érzettartalmak csak minőségi és erősségi tulajdonságokat mutatnak s mégis térbelileg rendezett sokféleségben tűnnek élénk a szemléletben. Honnan ez a térbeli rend? A térszemlélet eredete abban az időben az érdeklődés előterében állott. J. Müller és Weber Kant térelméletében az apriorinak transzcendentális jelentését félreértve s pszichológiaiilag magyarázva, nativisztikus állásponton voltak: a térbeliség a megfelelő idegkészülék eredeti veleszületett sajátosságából magyarázható. Helmholtz az empirisztikus fölfogás híve volt: a térszemlélet pusztán az érzéki benyomások tapasztalásszerű földolgozásából származik. Közvetítő álláspontot foglalt el Lotze a helyijegyek elméletével. Wundt ellene fordult a merev nativizmusnak, de elvetette az empirizmust is, mert a tapasztalás tényeiben már eleve bennrejlík bizonyos térbeliség. A térbeliségben Wundt minőségileg új mozzanatot látott s már ekkor megvetette alapját a térszemlélet genetikus elméletének, mely az ő rendszerében oly nagy szerepet játszó «teremtő szintezis» fogalmán alapul.

Wundt idevágó vizsgálatainak legfontosabb elvi eredménye, hogy a szemlélet pusztán az érzékszervek anatómiai szerkezetéből és fiziológiai működéséből meg nem érthető, hanem ezek objektív vizsgálatát ki kell egészítenie azon tünetmények elemzésének, melyek velük párhuzamosan szubjektíve, a tudatban jelentkeznek, azaz itt a pszichológiai megfigyelés is nélkülözhetetlen. Viszont a szemléletfolyamat belső, lelki oldalára vonatkozó minden pszichológiai föltevés kénytelen a fiziológiai megfigyeléseket is számon tartani. Ha a szemléletfolyamat külső föltételeit változtatjuk, ezzel párhuzamosan a szemléletnek azok a mozzanatai is változást szenvednek, amelyek csak a belső megfigyelés számára hozzáférhetőek. Ebből nyilvánvaló a pszichológiában is a kísérlet nélkülözhetetlensége.

Fechner pszichofizikájában (1860) megmutatta, hogyan alkalmazható a kísérleti módszer a lélekbúvárlat bizonyos területére. Fechner csak a külső és belső világ összefüggésének kérdésére akart a kísérleti módszerrel felelni, de nem alkalmazta elvszerűen az egész lelki életre. Vele majdnem egy időben Wundt a *Beiträge*-ben a kísérletnek, mint a lélek-búvárlat *v a l a m e n n y i* területén lehetőleg alkalmazandó módszernek, fontosságát hangoztatta; a módszernek ettől a reformjától épen olyan lendületet várt a pszichológiában, mint amilyennek a természettudományok örvendtek Galilei óta. Wundt volt az első, aki elvszerűen állította a kísérletet magának a pszichológiának, mint ilyennek (s nem pusztán a vele kapcsolatos fiziológiának) szolgálatába.

Mintát is adott rá a szemléletek időviszonyainak vizsgálatával (1861). A csillagászati megfigyeléseknél ugyanis bizonyos állandó időbeli különbségek mutatkoztak a különböző megfigyelőknél: valamely folyamat fölfogási ideje különböző egyéneknél lelki alkatuk szerint különböző. Wundt tehát a legegyszerűbb érzéki szemléletek időtartamát s ennek föltételeit iparkodott kísérleti módszerrel megállapítani, hogy az említett egyéni különbségekre, melyeknek a csillagászati megfigyeléseknél különös jelentőségük van, fényt derítsen.

A pszichológiai kísérleti módszert Wundt kapcsolatba hozza állatpszichológiai és etnológiai megfigyelésekkel az 1863-ban megjelent *Vorlesungen über Menschen- und Tierseele*-ben (5. kiadás 1911). Már ebben a munkájában utal arra, hogy vannak lelki folyamatok és eredmények, melyek nem magyarázhatók meg az egyéni lelki életből, hanem amelyek keletkezése társas közösséghez van kötve: más szóval az egyéni pszichológiát ki kell egészíteni néppszichológiával. Ennek fogalmát pár évvel ezelőtt (1860) Lazarus és Steinthal már megállapítani iparkodott. Szerintük a néppszichológia lényegében az általános pszichológia alkalmazott területe. Wundt már ekkor szűkebbre veszi a «Völkerpsychologie» fogalmát s önálló jelentőséget tulajdonít neki. A nyelv, mitosz és erkölcs jelenségeiben ugyanis külön elhatárolt kutatási területet át, ahol a magyarázatra nem elégségesek az egyéni pszichológiától megállapított elemi törvényszerűségek, hanem sajátos törvények uralkodnak. A néppszichológiának ezt a programját Wundt csak négy évtized múlva dolgozta ki tüzetesen, még pedig az eredeti tervezetet messze fölülmúló arányokban.

Közben rendszeresen iparkodott kiépiteni az új tudományt, mely azokkal az életjelenségekkel foglalkozik, amelyek egyszerre mind a külső, mind a belső tapasztalásnak hozzáférhetők, amelyeknek tehát mind fiziológiai, mind pszichológiai oldaluk van, azaz a «fiziológiai pszichológiá»-t. 1874-ben jelenik meg a *Grundzüge der physiologischen Psychologie* (6. kiad. 3 kötetben 1908—11). Ez lényegében pszichológia; jelzője azonban fiziológiai, mert a lelki élet testi föltételeit is behatóan figyelembe veszi s a pszichológiai kísérleteknél a fiziológiai föltételeket is kutatása körébe vonja. Wundt 1879-ben megalapítja az első pszichológiai laboratóriumot a lipcsei egyetemen («Institut für exper. Psychologie»), mely a világ enemű, ma már több százra rúgó intézetének ősmintája. A tanítványok hatalmas serege szegődött Wundt-hoz a világ minden részéből (Külpe, Meumann, Titchener, Stanley Hall, Marbe, Wirth, Krüger, Störring stb.). 1881-től kiadja a *Philosophische Studien*-t, melyben a saját és tanítványai dolgozatait közli 1902-ig. Majd 1905-től a *Psychologische Studien*-t teszi közzé.

Wundt a fiziológiából az érzéki szemlélet kérdésén keresztül lépett át a pszichológia területére. Innen viszont az ismerés problémája csakhamar átvezette a filozófia birodalmába. Későbbi nagyarányú filozófiai munkásságának terve már benne van zürichi tanári székfoglalójában: *Über die Aufgaben der Philosophie der Gegenwart*, melyben a filozófia s az egyes tudományok kölcsönös egymásrátámaszkodását hangsúlyozza. Wundt bámulatos sokoldalúsága legjobban Logikájában nyilvánul meg. (Első kiadás 1880—3. 2 kötet; 3. kiad. I. Allgemeine Logik u. Erkenntnistheorie. 1906. II. Logik der exakten Wissenschaften. 1907. III. Logik der Geisteswissenschaften 1908.) Wundt valóban monumentális logikája az összes szaktudományok módszereinek és elveinek vizsgálata. Neki sikerült eddig e művével a terméketlenségnek a logika ellen oly gyakran fölhozott vádját a legerélyesebben megcáfolni.

Wundtot a szellemi közösségek vizsgálata arról győzte meg, hogy az objektív erkölcsi célok az egyetemes emberi szellem fejlődésében jelennek. Népszichológiai tanulmányai szolgáltak tehát kiindulópontul *Ethikája számára*. (1886. 4. kiadás 1912. 3 kötet.)

Miután a filozófia két hatalmas területét, az ismerés és az erkölcsi értékelés problémáit rendszeresen földolgozta, fejlődése természetszerűen követelte a mélyebb metafizikai megalapozást. S akkor, amikor a filozófia még mindig javarészt csak saját múltjának vizsgálatába mélyedt s a merő hisztorizmus, melynek a neokantianizmus is csak egyik szimptomája, a rendszerező filozófiai vénát elgyöngítette, Wundt a világ elméleti képének nagy szintézisére mert vállalkozni: hatalmas metafizikai rendszert alkotott. Wundt filozófiai lénye metafizikájában tükröződik legjobban: *System der Philosophie*-ja (1889. 3 kiadás 2 kötetben 1907-ben) csodálatos akaraterejű, száraz, józan, módszeres lelkének önvalló-mása, akaratlan és észrevétlen memoirja. Ez a műve az a csomópont, amelyben kolosszális gondolatmunkájának minden iránya a maga elvszerűségében egyesül s amely egyszersemind fényes cáfolata annak a vád-

nak, hogy Wundt az egyoldalú naturalisztikus irány híve. Metafizikája szerint ugyanis a világ lényege a szellem: Wundt előtt a szellemi lét és történés minden lét és történés mintája általában.

Már jeleztük, hogy az emberi és állati lélekről szóló előadásaiban (1863) lényegében megvolt a néppszichológia terve. Ezt a tervet Wundt műveiben többször hangoztatja, azonban már a hetvenedik esztendeje felé jár, amikor fiatalos teremtőkedvvel a részletek kidolgozásához fog. 1900-ban jelenik meg a *Völkerpsychologie* első vaskos kötete s 1920-ban, közvetlenül halála előtt, a tizedik (I.³ és II.³ köt. *Die Sprache*; III.³ köt. *Die Kunst*: IV., V. és VI.a köt. *Mythus und Religion*; VII. és VIII. köt. *Die Gesellschaft*; IX. köt. *Das Recht*; X. köt. *Kultur und Geschichte*). A régi fiatalos tervezettség merészségét az öregkor munkájának monumentalitása messze fölülmúlta. Más gondolkodónál már ilyen korban beveződik a biográfia s megkezdődik a nekrológia. Wundtnak szinte hetvenéves kora körül kezdődik a legtermékenyebb korszaka: a német *Grossbetrieb der Wissenschaft*-nak ekkor a legjellemzőbb képviselője. Életének végső évei olyanok voltak, mint a Szibillák könyvei: minél kevesebb maradt már belőlük, annál többet értek. Az utolsó kötet, mely a 88 éves aggastyán tolla alól kikerült, az előző kilenc kötetnek nagyszerű végső szintézise: itt a néppszichológia mint az emberi kultúra pszichológiai fejlődéstörténete áll előttünk.

Rendkívül széleskörű tudományos munkásságának még csak néhány termékét emelem ki. A lelki életre vonatkozó vizsgálatait *Grundriss der Psychologie*-jában rendszerezte. (1896. 14. kiadás 1920. Magyarul Rác Lajostól 1897.) Nagy rendszeres néppszichológiája alapfogalmainak mintegy koordinált fejlődési keresztmetszetét adja *Elemente der Völkerpsychologie* c. munkájában (1912). *Einleitung in die Philosophie* (1901. 8. kiad. 1920) c. művében meg akarja mutatni, hogyan támadtak a filozófiai problémák, azaz történeti alapon iparkodik az olvasót a filozófia rendszeres tanulmányozásának küszöbéig elvezetni. Az *Essays* (1885. 2. kiad. 1906), *Kleine Schriften* (2. köt. 1910—11), *Reden und Aufsätze* (1913. 2. kiad. 1914.) c. kötetei kisebb dolgozatait tartalmazzák. A *Sinnliche und übersinnliche Welt* (1914) metafizikai fölfogásának végső formulázása.

Wundt fölsorolt munkái 30 hatalmas kötetet tesznek ki. A tudományos irodalmi termelésnek ez a mennyisége mindenesetre bámulatráméltó. Azonban a szerző hosszú életkorán kívül figyelembe kell vennünk, hogy különböző műveiben sokszor ismétli önmagát; számos műve csak többi könyve anyagának új logikai átcsoportosítása: csak az anyag rendszerezésének szempontjai különböznek. Irodalmi produkciójának óriási terjedelme nagyon terjengős, sokszor bőbeszédű írásmódjára is visszavezethető; szélesen hömpölygő hatalmas mondathullámai sokszor egész örvénnyé kavarnak, melyből az olvasó feje csak nagy ügyel-bajjal tud kikeveredni. Stílusának nehézfegyverzetű technikája is egyik oka annak, hogy Wundtot többet emlegetik az emberek, semmint olvassák. Filozófiájának nem is volt szélesebb körökre kiterjedő általános hatása: katedra-filozófia maradt. Wundt csak a szakembereknek — ha szabad e szót hasz-

nálni — «szakfilozófusoknak» írt. Száraz, módszeres elméjének nem volt sugalmazó és propagatív ereje, hogy áthassa az emberek élet- és világ-felfogását; hiányzott belőle a Platók, Schopenhauerek, Nietzschek reformáló, a világot átalakítani akaró lendülete és pátosza.

Amikor a világháború kitörése hirtelen fölrobbantotta azokat a szellemi hidakat is, melyeket az emberi nem értelmi és erkölcsi közössége a kultúra fejlődése folyamán évszázados fáradsággal a nemzetek közt föl-épített, Wundt sem tudott megmaradni a filozófia egyének, népek és korok fölött álló őrtornyának elszigetelt hűvös magaslatán; Fichte génusza ihlette meg, aki a németiség élet-halálharcát száz évvel azelőtt e nemzet kultúrája alapján ethikailag igazolta, akinek filozófiája a «gyakorlati ész» primátusát hirdetve, épen az élet-halálharcához szükséges akarat, erő és hatalom körül forog, aki a nemzeti államnak eszményét minden egyéni fölé emelte. Wundt a tettnek új heroikus korszakában Fichte kultuszát hirdette, aki szerint az első nem a lét, hanem a cselekvés. Az agg lipcsei bölcs a legerélyesebben aktualizálta Fichtének az «igazságos háború fogalmáról» szóló beszédét. (*Über den w a h r h a f t e n K r i e g*. 1914.) Amikor Bergson nem átalotta a párisi akadémia areopágján kijelenteni, hogy tudományos kötelességét teljesíti akkor, midőn megállapítja a német brutalitást és cinizmust, mint a vad állapotba való visszatérést: a német filozófusok neszora viszont sietett kijelenteni, hogy «ez a filozófus (Bergson) gondolatait, amennyiben valamit érnek, tőlük, német barbárok-tól lopta, hogy azután utólag frázisainak aranyfüstjével fölcicomázva, mint saját találmányát bocsássa világgá.» Wundt a világháború fegyverzaja közepett átlag elég higgadtan, de azért többször egyoldalú értékeléssel vizsgálta a kérdést, vajjon milyen a filozófiának, mint a nemzeti kultúra egyik legfontosabb tényezőjének, sajátos természete az egyes nemzetek-nél? (*Die Nationen und ihre Philosophie*. 1915.) A francia filozófia tipikus képviselőjének Descartes-ot, az angolénak Locke-ot s a németének Leibniz-ot tartja, mert ezeknek volt hazájukban a legnagyobb népszerűségük s a gondolkodás későbbi fejlődésére legnagyobb hatásuk. Wundt tipizáló eljárása azonban figyelmen kívül hagy számos oly történeti tény, melyre a lelki szerkezetek előre fölállított merev skémája nyilvánvalóan nem alkalmazható.

Wundt kezdettől fogva vonzódott Leibnizhoz; idealisztikus és voluntarisztikus metafizikája sokban emlékeztet a philosophus teutonicus dinamikus világnézetére, mely a német filozófia oly hatalmas fejlődését megindította. A világháború közepett, amikor a németiség époly bizonytalan jövő előtt állott, mint Leibniz korában, Wundt megragadja az alkalmat, melyet Leibniz halálának kétszázéves fordulója nyújtott, hogy ennek az igazán vérbeli germán szellemnek kultuszát ápolja s megmutassa, hogy a német filozófia jövője Leibniz gondolatrendszerére felé mutat. Wundt sok éven át foglalkozott egy Leibniz-életrajz megírásának tervével; életének kimért ideje a terv kivitelét már nem engedte meg neki. Cserébe egy kisebb kötetben (*Leibniz*. 1917.) Leibniz gondolatvilágát mutatta be, ahogy az ő elméjén, mely Leibniz óta a leguniverzálisabb volt, szűrődött keresztül.

II.

A lelki élet problémája.

A lélekbúvárlat a XIX. század közepén a természettudományoktól több egyoldalú és káros befolyás mellett főképp két értékes indítékot kapott. Ezek egyike a lelki jelenségekkel kapcsolatos fiziológiai jelenségek figyelembevétele, másika pedig a kísérleti módszer alkalmazása. A pszichológia egész területének ebből a két szempontból való rendszeres elvi kiépítése Wundt halhatatlan történeti érdeme: a modern pszichológia atyjának tekintjük. Elsősorban Wundtnak és tanítványainak köszönhető, hogy a pszichológia önálló tudománnyá lett s kiszakadt a filozófia keretéből, melyben a lelki jelenségek fölfogását mindig az általános világnézet spekulatív elemei határozták meg.

Wundt a pszichológiának hármasszoros föladatot tűzött ki: az összetett lelki folyamatok elemekre bontását; azoknak a kapcsolatoknak kikutatását, melyekbe ezek az elemek belépnek; végül azoknak a törvényeknek megállapítását, melyek ilyen kapcsolatok keletkezésénél érvényesülnek. Wundt ezeknek a föladatoknak megoldásán hat évtizeden keresztül páratlan szorgalommal fáradozott. Itt most nem térhetünk ki tüzetesen idevágó szakbúvárlataira. Csak utalunk néhány legjobban jellemző vizsgálatára és sajátos eredményére: az érzelmek háromdimenziós elméletére; az érzelmek és fiziológiai kísérőjelenségeik viszonyának megállapítására; a természetléletben a mozgásérzetek jelentőségének kimutatására; az időszemlélet ritmikus mozzanatainak kiemelésére; az elemi akaratfolyamatok természetét megvilágító fontos reakció-kísérletekre; a tudat terjedelmére, a szimulán és szukcesszív asszociációkra vonatkozó vizsgálatok eredményeire.

Bármily nagy kezdeményező erejük s irányzabó történeti jelentőségük volt is azonban ezeknek a kutatásoknak, tagadhatatlan, hogy az utóbbi két évtizedben a lélekbúvárlatnak Wundttól kijelölt föladatköre és eljárás módjai sok tekintetben elavultak, illetőleg módosultak. Wundt, bármily csodálatos volt is fejlődésképesége a tudományoknak úgyszólván minden területén, bizonyos merev ortodoxiával ragaszkodott a pszichológia föladatára s módszereire vonatkozó oly fölfogásokhoz, melyeknek eredeti kereteit a fejlődés már szétfeszítette. Így az utóbbi évtizedekben Wundt általános pszichológiájának jelentősége háttérbe kezdett szorulni, termőereje megcsökkent, új problémák vagy elméletek nem fakadtak belőle. A vezetés a pszichológia területén azok kezébe ment át, akik a pszichológiának első és legfontosabb föladatául az élményeknek leírását tűzik ki. A lelki élet deskriptív elemzése, mely a tudatban közvetlenül adottra irányul, előfeltétele a kísérleti vizsgálatnak is. Csakis a pszichológiai fogalmaknak leíró megkülönböztetése után kezdhető meg az élmények föltételeinek, pszichofizikai vonatkozásainak vizsgálata, mert csak ekkor tudhatja a lélekbúvár, hogy mit kell voltaképp magyaráznia». A túlnyomóan fiziológiai s kísérleti irányba tolódott wundti pszichológiában nem volt tere a lelki tények kellő introspektív elemzésének; Wundt az önmegfigyelés módszerét kezdettől fogva, mint lehetetlent, el-

utasította. Az utóbbi két évtizedben azonban mindinkább utat tört az a belátás, hogy a kísérleti eljárást és az önmegfigyelést kapcsolatba kell hozni. A rendszeres kísérleti önmegfigyelés módszerének jelentőségét O. K ü l p e irányítása mellett a würzburgi pszichológiai iskola ismerte föl (Marbe, Bühler, Messer, Ach, Brunswig, Koffka, Lindworsky). Ez az irányzat már nem szorítkozik az érzéki természetű elemi jelenségek vizsgálatára, hanem a rendszeres kísérleti önmegfigyelést kellő óvatossággal kiterjeszti a bonyolultabb gondolkodás- és akarattfolyamatokra, esztétikai élményekre, szóval a magasabbrendű lelki jelenségekre is. S ezzel a pszichológia hatalmába kerítette az utolsó várfalat is, mely még a lelki élet bizonyos területeit a kísérleti eljárás ostroma elől elzárta.

Ennek a diadalnak örömében egyáltalán nem osztozott Wundt. A kísérleti eljárásnak az introspekcióval való kombinációját nem tartotta valóságos kísérletnek («Scheinexperimente»), az önmegfigyelés régi formái közül a legtökéletlenebbnek bélyegezte. A «kikérdező kísérletek» előtte csak «megnehezített körülmények között végbemenő önmegfigyelések» (1. Kleine Schriften. 2. köt. 301.) Wundtnak a kísérleti önmegfigyeléssel szemben tanúsított ellenkezése érthető, ha arra gondolunk, hogy kezdettől fogva a tiszta önmegfigyelés lehetetlenségét hangoztatta s ezzel szemben a pszichológia igazi módszerének mindig a kísérletet tartotta. Ha azonban Wundttal szemben elvileg elismerjük az önmegfigyelésnek pszichológiai forrás- és módszerértékét, még inkább el kell fogadnunk a jobban ellenőrzött rendszeres kísérleti önmegfigyelését. E módszert az utóbbi évek vizsgálatainak fontos eredményei tettel is eléggé igazolják. Wundt az idevágó újabb irányokat általában túlságosan konzervatív szemmel nézte. De hisz ez természetes is: alkonyatkor a legolvashatóbb írás is már rosszul olvasható, vagy éppen olvashatatlan.

Hogy az utóbbi két évtizedben Wundt kezéből a pszichológia terén való irányítás lassankint kiesett, annak az is egyik oka, hogy Wundt munkásságát kizárólag elméleti térre korlátozta s úgyszólván teljesen figyelmen kívül hagyta a lélekbúvárlatnak gyakorlati: a pedagógiában, gazdasági életben, pszichiátriában, jogban való alkalmazását. Többször hangsúlyozta azt az álláspontját, hogy még mindig sokkal nagyobb a pszichológia tisztán teoretikus problémáinak száma, semmint hogy ezek háttérbe szorulhatnának a gyakorlati alkalmazások mellett s hogy Németországban a pszichológiának, a filozófiából való származásához hiven, lényegében még jóideig tisztán elméleti kutatásterületnek kell maradnia. Egészen más föltételek között fejlődött Amerikában a pszichológia. Az amerikaiak gyakorlati szelleme kezdettől fogva a lélekbúvárlatnak új, kísérleti módszerű irányzatából azt ragadta ki, ami a németeknél a végén jön: a gyakorlati-technikai értékesítést. Amíg Németországban pl. a kísérleti pedagógia a pszichológiának alkalmazási területe, addig Amerikában fordítva: a pszichológia inkább a pedagógiára való előkészítés szerepét játssza. A transatlantikus pszichológia is természetesen foglalkozik elméleti kérdésekkel, de inkább a pedagógiai s egyéb gyakorlati-technikai érdeklődés van mindig előtérben (V. ö. Die Psychologie im Kampf ums Dasein. 1913.) Wundt mindvégig ragaszkodott az általános

pszichológia programjához s nem igen vett tudomást — legföljebb a kritika lenéző hangján — sem az egyéni lelki különbségeknek nagy lendülettel meginduló vizsgálatáról, a differenciális pszichológiáról, sem pedig az ezen fölépülő gyakorlati célokra alkalmazott pszichológiáról, a pszichotechnikáról, mely a lélekbúvárlatot az étellel iparkodik kapcsolatba hozni s elvont zárkózottságából kiemelni. A pszichológia gyakorlati alkalmazásának rendkívüli jelentősége természetszerűen visszahat az idevágó elméleti problémák fejlesztésére is, mert hisz a kellő elméleti alapvetés nélkül a gyakorlati föladatok sem oldhatók meg. Az elméleti és gyakorlati kérdéseknek ez elől az egymásra való kölcsönös termékenyítő hatása elől Wundt a maga hűvös teoretikus magaslatain mereven elzárkózott. Ezzel egyszersmind kikapcsolta magát a fejlődésből. Azt az elméleti magot azonban, melyet évtizedekkel azelőtt elvetett, sokszor kedve ellenére is kiváló tanítványai nagyra növesztették s gyakorlatilag élvezhető gyümölcsévé érlelték. Nem véletlen, hogy tanítványa, Münsterberg, mint 1892-től a Harvard-university tanára, amerikai talajon alkotja meg a pszichotechnika első nagyszabású alapvetését. (Grundzüge der Psychotechnik. 1914.)

Wundt pszichológiájának legbensőbb és sajátos magjához úgy férközhetünk, ha azokat a centrális természetű elméleteit és föltevéseit vesszük szemügyre, melyeknek általános elvi jelentőségük van a lelki élet egész fölfogására vonatkozóan. Ilyenek pedig: 1. a pszichikum és a fizikum különbsége; 2. a lélek aktualitás-elmélete; 3. a teremtő szintézis elve; 4. a pszichofizikai parallelizmus; 5. a voluntarisztikus irány; 6. az appercepció-elmélet; 7. a néplélek problémája.

1. Naiv, reflektálatlan állásponton Wundt szerint eredetileg egységes tapasztalatunk van; a «külső» és a «belső» tapasztalás már különböző szempontok, melyeket az eredeti egységes tapasztalás fölfogásánál és földolgozásánál alkalmazunk. Hogyan jutunk ezekhez a szempontokhoz? Minden tapasztalás két tényezőre bontható: tartalomra, mely adva van, és ennek a tartalomnak fölfogására. Az elsőt a tapasztalás tárgyának, a másodikat a tapasztaló alanyának nevezzük. Ebből a tapasztalás földolgozására nézve két irány keletkezik. Az egyik a természettudományoké: ezek a tapasztalás tárgyait az alanytól függetlenül gondolt természetük szerint vizsgálják. A másik a pszichológiáé: ez a tapasztalat összes tartalmát az alanyhoz való vonatkozásaiiban s az alanytól közvetlenül ráruházott tulajdonságai szerint veszi figyelembe. A természettudományi álláspont a közvetett, fogalmilag földolgozott tapasztalás álláspontja, míg a pszichológiai álláspont a közvetlen tapasztalásé, az élményeknek, mint ilyeneknek fölfogásáé. Wundt szerint nincsen természeti jelenség, mely a szempontok megváltoztatása mellett ne lehetne egyszersmind pszichológiai vizsgálat tárgya. A kő, a növény, a hang, a fénysugár, melyek mint természeti jelenségek az ásványtan, növénytan, fizika stb. tárgyai, a pszichológiának is tárgyai, amennyiben egyszersmind képzeleteink. — Ezzel a fölfogással szemben azonban ki kell emelnünk, hogy vannak tapasztalati tartalmak, melyek a

természettudományok tapasztalásterületén nem fordulnak elő. Ezek tehát a természettudományi és a pszichológiai vizsgálatnak nem közös tárgyai. Ilyenek: érzelmeink, indulataink, akarati elhatározásaink, elvontabb gondolkodásunk valamennyi bonyolult alakja. Már pedig éppen ezek a «magasabb» lelki folyamatok a pszichológiának legfontosabb s legsajátosabb tárgyai. A pszichikumnak Wundt-féle meghatározása tehát mindenestre egyoldalú, mert a lelki életnek csakis érzéki tartalmaira vonatkozik, olyanokra, melyeknek fizikai tárgyak felelnek meg. Ellenben nem terjed ki olyan lelki jelenségekre, melyeket nem érzéki tárgyak váltanak ki az érzéki készülékek útján: az érzelmekre, akarati elhatározásokra, a gondolkodás bonyolultabb tüneményeire.

2. Wundt szerint abból, hogy a lelki jelenségek közvetlenek, az is következik, hogy a lelki jelenségeket, mint ilyeneket, a maguk végső természetében megismerhetjük, azaz nem kell mögöttük föltennünk még valami szubsztanciát úgy, ahogy a testi jelenségek közvetett fölfogásánál. A szubsztancialitás helyére magától aktualitás fogalma lép. A lélekre nézve tehát nincs szükség olyan hipotetikus segédfogalomra, amilyenre az alanytól független tárgy fogalma folytán a természettudományokban van szükség. A lélek lényege a folyamatok közvetlen valósága. Minden lelki jelenség folyamat, történés, nem nyugvó lét, hanem tevékenység; nem pusztán jelenség, hanem közvetlen valóság; nem megállás, hanem folytonos fejlődés. A lélek lényege maga a tudatösszefüggés, nem pedig valami ismeretlen szubsztancia. Ennek fogalma a pszichológiában nemcsak fölösleges, hanem a lelki történés természetével egyenest ellenkezik. A lélek egységes szubjektum, de nem szubsztancia. Wundt aktualitás-elmélete azonban a szubsztancialitás-elmélettel szemben lényegében nem új, pozitív fölfogás, hanem csak kritikai álláspont, mert megáll a lelki jelenségek adott, tapasztalati tényeinél s egyszerűen ezek összességét gondolja a lélek lényegének. Azonban a szubsztancia-elmélet sem vonja kétségbe, hogy a pszichikum a folyásnak, történésnek természetét mutatja. Habár az aktualitás-elmélet elvileg kirekeszt minden, az aktuálisan adott lelki folyamatokon kívül álló, transzcendens mozzanatot a pszichikum köréből, Wundt kénytelen két tekintetben is áttörni az aktualitásnak ezt az elvi álláspontját. Egyrészt, amikor pszichológiai vizsgálatai közben elismeri, hogy a saját egyéni lelki életén kívül másoknak is vannak lelki folyamatai, amelyek rá nézve nyilvánvalóan transzcendensek, másrészt, amikor a már lefolyt, nem-aktuális lelki tüneményeket iparkodik leírni s elemezni. Az utóbbiak figyelembevétele nélkül lehetetlenné válnék a pszichológiai törvények megállapítása, mert hisz ez föltételezi, hogy elvi szempontból a lefolyt s az aktuális lelki jelenségeket a vizsgálat céljára egyértékűeknek vegyük. Amit régebben éltünk át, azt most már csak emlékezés segítségével rekonstruálhatjuk; ez pedig nem-aktuális, azaz transzcendens pszichikum elismerésén alapul. De vajjon nem ugyanerre épít-e Wundt maga is, amikor asszociációkról beszél? Ezek sincsenek sohasem adva a közvetlen tapasztalásban, aktuálisan sohasem ragadhatók meg, hanem csak a lelki folyamatok összefüggésének magyarázatára szükségképp fölvett hipotetikus kapcsolatok, azaz következtetések eredményei.

3. Az aktualitás-elméletnek a lelki folyamatok összefüggése szempontjából is megvan a maga következménye Wundt pszichológiai rendszerében. A fizikai okság egy hipotetikus szubsztratumhoz, az anyaghoz, van kötve; ellenben Wundt szerint a lelki életben tiszta aktuális okság uralkodik. A fizikai világban az ok és a hatás aequivalenciájának elve érvényes, addig a lelki világban a «teremtő szintézis» elve uralkodik minden szellemi folyamaton. A teremtő szintézis elvéből a pszichikai okságnak a mechanikai oksággal szemben való áthidalhatatlan különbsége következik. A mechanikai okságnál az összetett mindig és mindenütt részeinek összegével egyenlő. A t e s t atomok összege, minden folyamat elemi folyamatok pusztá summája. Épen ezért a külső természetben mindenütt egyformaságot, ismétlést, állandóságot találunk; sohasem keletkezik itt valami elvileg új, hanem mindig csak a régi elemek ismétlődnek megváltozott összetételben. Ellenben a lelki élet a folytonos új teremtődések szakadatlan sorozata; itt sohasem mechanikusan verődnek össze az elemek, ezek csak anyagul szolgálnak új organikus egységek, tudatállapotok fölépítéséhez, amelyek nem aequivalensek alkotórészeik összegével, mert valami specifikus egységforma, mint új mozzanat járul hozzájuk. A hangok együtthangzása (pl. az akkord) mind a szemléleti tartalom, mind az érzelmi tulajdonság szempontjából több, mint az egyes hangok pusztá összege. A szemléletek térbeli rendje nem vezethető vissza a tétel-érzetelemekre, mert a tapintás- és látásérzetek eredetileg semmi térbelit sem tartalmaznak; a hozzájuk kapcsolódó mozgásérzetek, mint ilyenek, szintén tétel-érzetelemek ugyan, de különböző erősségűek. Ez a két érzetnem kapcsolatba lép egymással és egészen új eredménnyé «olvad össze», azaz teremtő szintézis útján olyan új valami jön létre, amit az elemek magukban külön-külön nem tartalmaznak. A tétel-érzetelem helyijegyekből és a tétel-érzetelem mozgásérzetelekből, mintegy szellemi kémiai vegyülés útján, támad a tér szemlélete. (Minthogy azonban Wundt a retina s a bőr helyi jegyeinek funkcióit eredeti, tovább nem magyarázható tulajdonságnak tekinti, melynek eredete tovább már nem kutatható, Wundt genetikai térelmélete is lényegében nativisztikus természetű: a helyijegyek kialakulásának föltételei mégis csak a szervezettel vannak adva. A mozgásérzetek tehát nem hozzák létre, hanem csak fejlesztik, finomabbá teszik a térszemléletet.)

A szintézis elvében Wundt a lelki élet mechanisztikus fölfogásával szemben erőlyesen hangsúlyozza a lelki életnek qualitative folytonosan újat teremtő természetét. Azonban, jóllehet az atomisztikus mozaikpszichológia ellen küzd, maga is az elemek fogalmát bizonyos merevséggel, a naturalisztikus szellemnek tett jogtalan engedményekkel használja. A «szellemi rezultánsok», a lelki elemek «összehatása», «összeolvadása» stb. kifejezések mégis csak annak elismerésére utalnak, mintha a lelki elemek önálló ágensek volnának, melyek előbb léteznek, mint a szintézis. Pedig épen az, amit «szintézisnek» nevezünk, a belső tapasztalás számára a prius, mint tudat-állapot vagy tartalom s csak ezt próbáljuk elemekre, mint alkotó tényezőkre szétbontani. De azért nem mondhatjuk, hogy a lelki jelenség ezekből van «összetéve». Jellemző e tekintetben

Wundtnak az érzelmek «összeolvadására» vonatkozó elmélete. Itt «érzelmi komponensekről», «részérzelmekről», «érzelmi rezultánsokról», «összetett érzelmekről» beszél, mintha egy egységes benyomás egyes mozzanatai (pl. az akkord egyes hangjai) előbb külön-külön váltanának ki érzelmeket, melyek «összeolvadnának», s csak az új keletkező érzelmi rezultánsok jelentkeznének készen a lelki életben. Önmegfigyelésünk azonban sohasem tanúskodik ilyen «összetételről» vagy «összeolvadásról». Az érzelem, mikor belsőleg tapasztaljuk (pl. egy kellemes akkordot hallunk, harmonikus színezetű festményt látunk), mint egységes egész jelentkezik. Ebben az értelemben esetleg ráismerhetünk oly mozzanatokra, melyeket az egész benyomás egyes alkotórészei külön-külön szoktak kelteni, de azért az egészre vonatkozó érzelem új, az előbbiekre vissza nem vezethető, eredeti élmény.

A szintézis elve bizonyos fokig a lelki jelenségek természetének jellemzésére kétségkívül joggal alkalmazható, mert hangsúlyozza a lelki tünemény újságát tényezőinek puszta összegével szemben. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy Wundt a lelki folyamatoknak ezt a természetét mindig csak a természet mechanikai folyamataival szegezi szembe, de mellőzi a természet organikus folyamatait, melyek hasonló értelemben szintetikus természetűek. Hangsúlyoznunk kell továbbá, hogy a teremtő szintézis fogalma, ha alkalmas is a pszichikai jelenségek jellemzésére, nem lehet magyarázó elv: valamely lelki tünemény minőségileg új mozzanatát egyáltalán nem magyarázom még, ha egyszerűen azt mondom, hogy egy «teremtő szintézis» eredménye. Ezzel a problémát csak tovább tolom. Wundtnál azonban a teremtő szintézis legtöbbször mint végső magyarázó fogalom szerepel (pl. a térszemléletnél).

4. A pszichikum és a fizikum egymáshoz való viszonyára nézve Wundt — főképp Fechner hatása alatt — a pszichofizikai parallelizmus álláspontját foglalta el s ezt összhangba iparkodott hozni a pszichikum természetére s a pszichikai okságra vonatkozó általános fölfogásával. Pszichikum sohasem hathat a fizikumra s fizikum sohasem a pszichikumra, mindegyik jelenségsornak megvan a maga zárt oksága, mely nem törhető keresztül. Ennek az oka a két jelenségsor teljes különeműsége. A tudat állapotainak folytonos összefüggése olyan egység, mint a neki kívül megfelelő organizmus s ez a párhuzamosság arra a föltevéésre vezet, hogy «amit mi léleknek nevezünk, az nem egyéb, mint ugyanannak az egységnek belső léte, melyet külsőleg, mint a hozzá tartozó testet ismerünk» (identitás-elmélet). A lélek az organizmusnak belső oldala. Test és lélek ugyanazon valóság két különböző szempontból való fölfogása.

Wundt a parallelizmust, mint hipotézist, azzal indokolja, hogy az oknak és a hatásnak egyneműnek kell lennie, tehát a test és a lélek egymásra való hatása merőben csoda volna. Azonban Wundttal szemben meg kell állapítanunk, hogy magában az okság puszta fogalmában nincsen benne egyáltalán az ok és a hatás egyneműségének követelménye. Az okság lényege a szükségképeni egymásrakövetkezés gondolata, és semmi több. De nincs meg benne a hasonlóság vagy egyneműség gondolata. Mi

a hasonlóság a mágnes és a mozgás között? Mennyiben egynemű a puska-por meggyújtása és a gázok hirtelen kiterjeszkedése, a robbanás? Különböben az egyneműségnek akkor volna fontossága, ha így érthető volna az okság. De a pusztán fizikai tagokból álló összefüggés sem érthető, ez sem racionalizálható. Ez is époly irracionális ténybizonyosság, mint a testi és a lelki jelenségek kimaradhatatlan egymásutánja.

Wundt szívósan ragaszkodott a parallelizmus-elmélethez, mert a pszichofizikai egymásrahatást nem tartotta a tudományos kutatásnak (inkább a mechanikai jelenségekre alkalmazott) elveivel összeegyeztethetőnek. Közben megfélekedett arról, hogy éppen ott szoktunk okságot fölvenni, ahol a tünemények mindig párhuzamosan folynak le. Wundt, hogy a pszichológia önállóságát megőrizze a materializmussal szemben, mely a lelki jelenségekben csak a testiek párhuzamos epiphaenomenonjait látja. kivételt is állít föl a parallelizmus alól. Eszerint a tudatelemek egymásközi kapcsolatát nem szabad fiziológiai szempontból tekintenünk. Csak az egyes elemeknek, de nem ezek kapcsolatainak vannak fiziológiai korrelátumai. Wundtnak ez a kivétele az elem s a kapcsolat megkülönböztetésének jogtalan alkalmazásán alapszik. Az elem fogalma ugyanis mindig csak a végső adotthoz való közeledést jelent. Éppen ezért csak nagyon durva vonásokban és teljesen viszonylagosan szabad a kapcsolat s az elemek közt különbséget tenni. Különböben a kapcsolat épúgy ténylegesen adott pszichikum, mint az elemek.

5. A múlt század hatvanas-hetvenes éveiben, amikor Wundt pszichológiai alapfölfogása kialakult, a lelki életnek egyoldalú intellektualisztikus és asszociacionista fölfogása uralkodott. Wundt ezzel szemben a lelki jelenségeknek aktuális, tevékenység-természetét hangsúlyozta. S mint-hogy a lelki jelenségeknek ez a tulajdonsága legjobban az akarاتفolyamatoknál szembeszökő, Wundt a maga pszichológiai alapfölfogását egy Paulsentől kölcsönzött szóval voluntarizmus-nak nevezte el. Közben állandóan kiemelte, hogy a voluntarisztikus pszichológia egyáltalán nem állítja, hogy az akarat a lelki történésnek egyedüli valóságos formája, hanem csak azt hangsúlyozza, hogy az akarat a vele kapcsolatos érzelmekkel s indulatokkal a pszichológiai tapasztalásnak époly elidegeníthetetlen alkotórésze, mint az érzetek és a képzetek s hogy minden egyéb lelki folyamatot az akarاتفolyamat analógiájára kell fölfognunk. A képzetek s érzelmek a teljes akarاتفolyamat mozzanatai. Az akarاتفolyamatok nem eyebek, mint «egy indulattól előkészített s ezt hirtelen befejezd változásai a képzet- és érzelemállapotnak».

Ha azonban Wundtnak egyéb elméleteit is figyelembe vesszük, kitűnik, hogy a voluntarizmus az ő pszichológiájában nemcsak az imént említett szerény analógiás szerepen alapul. Nála ugyanis a lélek veleje akarat: az akarat a lelki élet motora, irányzója, lendítője, rögzítője és rendező elve. A gondolkodás, az appercepció is voltaképp csak az akarat funkciója, belső akarat cselekvés. Akarat — mint metafizikájában látni fogjuk — lényegében maga az intellektus is. Az egész lelki fejlődésen a maga összes formáiban az akarat uralkodik. Wundt a lelki élet valamennyi működését és mozzanatát főképp az akarathoz való viszo-

nyában látja és vizsgálja. S éppen ezen a ponton Wundt pszichológiájában nagy homály érezhető: az akarat hol mint lelki elem szerepel az érzetek és érzelmek mellett, hol mint összetett lelki folyamat, melynek az utóbbiak csak alkotó mozzanatai. Wundt az akaratot az érzelemben s indulatban oldja föl, határozottan az akarat emocionalisztikus elméletének híve. De így joggal kérdezzük, vajjon miért «voluntarista»?

6. A lelki elemek egymáshoz való viszonyának homálya különösen sűrű W. pszichológiájának egyik legfontosabb fogalmánál: az appercepciónál. Az akarat egyik főműködése a tudattartalmak rögzítése, erősségbeli fokozása és rendezése, vagyis az appercepció. Ez a pusztán perciálalt tartalommal szemben «valamely világos tartalomnak a figyelem útján való föllépése a tudatban». A képzetek nagyrésze ugyanis a tudat háttérében marad, vagyis «a belső tudatmező» csak kevés tartalom emelkedik mindig a tudat «belső látópontjába». Passzív az appercepció, ha a figyelem irányát az esetleg föllépő inger határozza meg; a k t i v, ha a figyelem eleve már egy várt, keresett tartalomra irányul, miközben kezdettől fogva bizonyos tevékenységérzelem lép föl. A passzív appercepció ösztönös, az aktív ellenben akaratilag funkció. Az appercepcióval szemben az asszociáció csak az érzeteknek (s nem kész képzeteknek) kapcsolata a figyelem passzív állapotában, ösztönszerű, önkénytelen lelki megnyilvánulás, melyet a gyakorlat mechanikussá tesz. Pusztán asszociációkból azonban a lelki élet nem magyarázható meg, mint ahogyan az association-psychology gondolja. Az összes felsőbbrendű szellemi folyamatok és képződmények (vonatkoztatás, ítélet, fogalom, következtetés) az aktív apperceptív működéseit, illetőleg ap per ce p t i v k a p c s o l a t o k. Ezeknél az akarat csak olyan képzetelemeket hoz tudatosan kapcsolatba, melyek a gondolkodás céljához mértnek tűnnek föl. A gondolkodás is voltaképpen az akarat funkciója, mely válogat a képzetek s asszociációk között, ezek kapcsolódását szabályozza s irányítja, megtartja belőlük, ami a gondolkodás céljára alkalmas s visszautasítja, ami nem alkalmas. Az appercepciónak azonban nemcsak megkülönböztető, hanem egységesítő funkciója is van: elválasztott képzeteket egységes tartalomba kapcsol egybe («apperceptív szintézis»). Az ítélet pl. egy összképzetből indul ki, hogy ezt fogalmi elemeire bontsa, majd ezeket egymással új viszonyokba állítsa.

Az appercepciónak W.-féle folyamata elűt a H e r b a r t-féle appercepció-fogalomtól, mely szerint az új tartalmak föllépésével kapcsolatban a régebbi, egynemű képzetek fölidéződnek s amazokkal egybeolvadnak. Viszont Wundtnál az appercepció egyet jelent a figyelés folyamatával, mert azt a tudatfolyamatot jelöli, hogy «valamely lelki tartalmat világosan fölfogunk». Az appercepciónak ez a két fogalma azonban szerintünk ugyanannak a lelki folyamatnak két különböző mozzanatára vonatkozik s éppen ezért kiegészíti egymást. A külső ingerek behatása ugyanis több lelki folyamatot indít meg. Először is a pusztán érzékileg adott tartalmat azonnal kiegészítjük, meggazdagítjuk, értelemmel látjuk el oly képzetek alapján, melyekre régebbi tapasztalataink alapján tettünk szert. Másodszor: az érzékileg adottat nem egész terjedelmében s

minden egyes részében egyformán vesszük figyelembe, hanem úgy, hogy bizonyos mozzanatait kiválasztjuk, kiemeljük, más mozzanatait pedig mellőzzük. A Herbart értelmében vett appercepció lényegében azonos az első folyamattal, a Wundt értelmében vett appercepció pedig másodikkal. A két folyamat, helyesebben actus a szemléletben mindig együtt fordul elő és csak elvonás útján fogalmilag választható szét. Herbart az első, Wundt pedig a második működést jelölte meg az appercepció szóval. Éppen ezért legjobb, ha ezt a műszót, mely Leibniz óta annyi különböző történeti terhet cipel, nem is használjuk.

Egyébként a Wundt-féle appercepció-fogalom a maga keretén belül sem egységes és ellenmondás nélküli. Egy helyütt pl. W. azt állítja, hogy minden asszociációnál szerepel «appercepció», úgy hogy a kettő szétválasztása csupán absztrakció eredménye, melyet a valóság csak többé-kevésbé közelíthet meg. Másutt viszont bizonyos egyszerű asszociációs folyamatokat emleget, melyeknél az akaratsnak, azaz a figyelemnek semmi befolyása sincs. Továbbá az agyvelőben külön «appercepció-centrumot» vesz föl, ami szintén arra utal, hogy az appercepció az asszociációval s egyéb, inkább passzív természetű folyamatokkal szemben önálló folyamat. Még bonyolultabbá teszi ezt a fogalmat az a megkülönböztetés, hogy van passzív és aktív appercepció. De akkor mi a különbség a passzív appercepció s az asszociáció között?

Nincsen semmi szükség az appercepció wundti fogalmának a pszichológiába való bevezetésére, mert a figyelem fogalmában (mellyel Wundt is az appercepciót lényegében azonosítja) benne van mindaz, ami az appercepcióban. Az önkénytelen figyelem megfelel a «passzív appercepciónak», az önkényes figyelem pedig az «aktív appercepciónak», mely akkor lép föl, ha a figyelem aktusát várakozás vagy törekvés előzi meg, hogy valamely benyomást fölfogjunk vagy valamit gondoljunk.

7. A néppszichológiának gondolata az XIX. század közepén úgy vert gyökeret, hogy egyes szellemi tudományok, különösen a nyelvtudomány és mitológia, mindinkább szükségét érezték oly pszichológiai alapvetésnek, mely a társadalomban s a történelemben jelentkező szellemi kölcsönhatásokkal foglalkozik. Mindinkább utat tört a belátás, hogy a nyelvek s mítoszok fejlődésében a sajátos történeti föltételek mellett, melyek e jelenségek konkrét alakulását meghatározzák, bizonyos általános pszichikai erők is törvényszerűen érvényesülnek. Alig hogy megjelenik a hatvanas évek elején a néppszichológiának Lazarus-tól és Steinthal-tól megszerkesztett első programja, Wundt azonnal élesen bírálja azt a kapcsolatot, mely e tervet a Herbart pszichológiájával összeköti s kimutatja, hogy Herbart alapján nem lehet eljutni a néppszichológia föladatainak helyes fölfogásához. Lazarus és Steinthal alapfölfogása egyoldalú intellektualizmusban és individualizmusban szenved, mert a Herbart-féle képzetmechanikának és metafizikai lélekfogalomnak alapján áll. A néppszichológia megalkotásához Wundt másrészt az utolsó század angol pszichológiájától kapott értékes indítást. Ugyanis Herbert Spencer pszichológiájában és szociológiájában s E. B. Tylora primitív kultúrára vonatkozó kutatásaiban az etnológiai tények tág mezejét pszicholó-

giai szempontból is értékesítették a társadalom, a család, a jog, az erkölcs, a művészet stb. kezdeteinek megértésében. E vizsgálatot kitűnően egészítették ki a Németországban főképp a nyelvtudomány területéről meginduló pszichológiai kutatásokat. Később W. figyelmét az etikai problémák is a népszichológiai vizsgálatok felé fordították: a népszichológiát az etika előcsarnokának («die eigentliche Vorhalle zur Ethik») tekintette, mert az erkölcsi nézeteknek eredete és fejlődése a legszorosabban egybeszövődött a kollektív-pszichikai jelenségeknek, főképp mítoszoknak, vallásnak és nyelvnek fejlődésével.

Ugyancsak ebben az időben jelenik meg H. Paul-nak nagyhatású műve, a *Prinzipien der Sprachgeschichte*, mely az első komoly individuális pszichológiai irányú visszahatás a történeti tudományok nevében Lazarus és Steinthal népszichológiájával szemben. Paul odáig ment, hogy a népszichológia jogosultságát egyáltalán kétségbe vonta. Ebbe a vitába csakhamar Wundt is beleavatkozott és Paullal is, meg Lazarus-Steinthalal szemben is kifejtette a saját programját (*Ziele und Wege der Völkerpsychologie*. 1886.). S ettől fogva W. a népszichológia rendszeres kiépítését, mely mindaddig csak sokat vitatott terv volt, élete egyik főfeladatának, egész munkássága megkoronázásának tekintette. Kidolgozás közben a munka kezei között olyan méretet öltött, amilyenre a terv első megfogásánál nem is mert volna gondolni. A hatalmas tízkötetes munkán két évtizednél tovább szakadatlanul dolgozott, csodálatos példáját adva szorgalmának, eredeti stúdiumaitól egészen elűtő szakterületeken való jártasságának, minden irányú tudományos fejlődésképeségének és páratlanul álló rendszerező logikai-architektonikus-erejének. Olyan művet alkotott, mely azóta valamennyi, mind szisztematikus, mind történeti jellegű szellemi tudománynak (a pszichológiának-, nyelv-, vallás-, társadalom-, közgazdaság-, jog- s történettudománynak) nélkülözhetetlen segítsége. Mindezek a tudományok nagyszámú új és termékeny szempontot kölcsönöztek a népszichológiából, mert hisz ennek főadata éppen azoknak a lelki folyamatoknak vizsgálata, melyek az emberi közösségek általános fejlődésének és a közös szellemi termékek keletkezésének legfőbb tényezői.

W. a népszichológia problémáit három törzsfogalom köré csoportosította: nyelv, mítosz és erkölcs. A mítoszhoz kapcsolódik a vallás és a művészet eredete, az erkölcshez pedig a jog sakultúra kezdetei és általános fejlődésformája. Terünk nem engedi, hogy itt most tüzetesen megvizsgáljuk Wundtnak a népszichológia területén elért eredményeit. Csak utalunk azokra a kutatásaira, melyek a kifejezőmozgások, a nyelvhangok, a hangváltozások, a szóképzések s főképp a jelentésváltozások különböző fajaira s formáira vonatkoznak. Bármennyire jogos kritika érte is a nyelvészek: Delbrück, Sütterlin, Marty stb. részéről W. vizsgálatait, kétségtelen, hogy sok olyan új szempontra s összefüggésre fordította a nyelvkatatók figyelmét, amelyekre az ő irányítása nélkül nem terelődött volna rá az érdeklődés. Ugyancsak termékenyek és becsesek, bár sokszor mesterkéltek és egyoldalúak a fantázia s a művészet viszonyára, a képző s zenei művészetek fejlődésére, a mítoszalkotó kép-

zeletre, a lélekhitre és varázskultuszra, az animalizmusra, manizmusra s a démonhitre, a természeti mítoszokra, hősmondákra, istenmítoszok fejlődésére vonatkozó föltevésai és elméletei.

Különös érdeklődésünkre tarthat számot a társadalomra, mint a népszichológia tárgyára irányuló vizsgálata. Bármennyire különbözzenek is a szociológia egyes irányai egymástól, mégis van egy közös centrumuk, amely felé valamennyien gravitálunk. S ez a centralis föladat az emberi társadalom egészét átfogó jelenségek kölcsönhatásainak vizsgálata. Az a közös tárgy ugyanis, amelyet az egyes társadalomtudományok egy-egy oldalról, a maguk különös szempontjából meg akarnak világítani, a társadalom maga, mint egész. A társadalom nélkül nincs jog, nincs nincs állam, nincs gazdaság. Éppen ezért, mivel a társadalom mint egész az összes szociális képződményeket magában foglalja, a társadalomnak fogalmát egyik különös társadalomtudomány sem tárgyalhatja kimerítően! A társadalmi életet mindegyik csak bizonyos, az egyes jelenségek tömegéből absztrakcióval kiemelt szempontból vizsgálja. A társadalom egészét kutató szociológia két föladatot tűz ki: az egyik a társadalom formáinak, a másik pedig a társadalmi tényezők belső vonatkozásainak és kölcsönös függésének vizsgálata. (Milyen viszonyban vannak az egyes társadalmi munka- és gazdaságformák, erkölcs és jog, forgalom és szellemi élet stb. a társadalom szervezetéhez?) Az előbbi föladat a társadalom kérdését formális, az utóbbi tartalmi oldaláról teszi kutatás tárgyává.

Mi a viszonya a szociológiának a népszichológiához? Erre a kérdésre másképen felel a szociológiának történetfilozófiai s másképen nemzetgazdasági irányzata. A filozófus szociológusok a társadalom s történelem valamennyi jelenségében csak oly okok hatását látják, melyek az egyes ember általános természetéből, ösztöneiből s hajlamaiból, továbbá törekvéseit irányító intelligenciájának fejlődési fokából levezethetők. Így a szociológia nem egyéb, mint alkalmazott individuális pszichológia (pl. H. Spencernél), mely az egyénből indul ki s ehhez tér vissza. Ez az irány a történelem céljának a társadalom oly állapotát tartja, melyben az egyesnek jóléte a végső cél, amivel persze együttjár az is, hogy az egyén ebben az állapotban a leghasznosabb a társadalom számára is. A háttérben tehát egy utilitarisztikus történetfilozófia húzódik meg, melynek az individuális pszichológia egyszersmind előfeltétele. Viszont a szociológiának másik, egyoldalú nemzetgazdasági alapon tájékozódó ága, minthogy az imént említett történetfilozófiai alapot elveti, vele együtt a pszichológiát is háttérbe szorítja. Szerinte a társadalmi jelenségeket csakis önnönmagukban, minden kívülről jövő szempont mellőzésével kell vizsgálni. A különböző társadalmi tények között törvényszerű korrelációk vannak (pl. a születések és halálozások, a bűntettek száma s a termés között) s ezek fölismerése gyakorlati szempontból magában elegendő; a biztosítótársaságok statisztikusai előtt a pszichológiai motívumok közömbösek. Azonban elméletileg is a szociológia a pszichológiától független terület. Ugyanis különböző emberfajoknál egyforma s egyforma emberfajoknál különböző társas szervezetformákat találunk. A lelki befolyás tehát túl általános, semhogy a társas jelenségek befolyá-

sát meghatározhatná. A szociológia eszerint a társas jelenségekben szereplő lelki folyamatokat, mint ilyeneket, nem teszi vizsgálat tárgyává. Itt lép előtérbe a néppszichológia. Ez a társas jelenségeknek specifikus pszichológiai vizsgálata, mely az egyének kölcsönhatása által a társas közösségen belül keletkező lelki folyamatokra irányul, melyek nem elemezhetők az individuális pszichológia eszközeivel.

Hasonló a viszony a néppszichológia s az etnológia között. A tárgyuk ugyanaz, de a vizsgálat szempontjai különbözők. A régebbi etnográfia csak azt iparkodott megismerni, milyenek a népek, milyen sajátos jegyeik vannak, milyen kultúreredményekre tettek szert. A modern etnológia ellenben azt kutatja, hogyan lettek ilyenekké a népek, mikép keletkeztek azok a sajátos tulajdonságok, melyek megkülönböztetik őket? A pusztá deszkriptív föladatot fölváltotta az explikatív. Az utóbbi föladat azonban csak úgy oldható meg, ha a sajátos fejlődések kollektív pszichikai indítékait is figyelembe vesszük, melyek vizsgálata a néppszichológia tárgya.

W. a kutatás imént jelzett szempontjainak lehető különtartásával hatalmas tényanyag keretében vizsgálja az őstársadalom, a törzsi társadalom s a politikai társadalom sajátos tényezőit és formáit. Végül — nagy műve tizedik kötetében (*Kultur und Geschichte*. 1920) — a néppszichológiai a kultúra fejlődéstörténetévé szélesíti ki. Egyéni pszichológiájában az egyes ember lelki életének törvényeit iparkodott föltárni; itt most az egész emberiség lelki fejlődésének törvényeit és elveit, az emberi történet makroszkópiumán keresztül vizsgálódva, törekszik megállapítani. A néppszichológia itt az emberi kultúra genetikus pszichológiájaként áll előttünk.

Wundt hatalmas művének részleteit mellőzve, most csak rá akarunk mutatni néhány nehézségre, mellyel mindenkinek, így Wundtnak is meg kellett küzdenie, ha a kollektív lelki jelenségekről tudományos rendszert fölépíteni megkísérelt. Ilyen nehézség a szubjektívizálás állandó veszedelme: a kollektív lelki folyamatok nem rögzíthetők meg semmiféle objektív módon s így az önkényes szubjektív szerkesztéseknek és föltevéseknek leghálásabb talaja. Éppen ezért Lazarustól kezdve számos népszichológiai munkaterv készült, de a kidolgozás eredménye sohasem állott arányban a kezdet hangos lelkesedésével. Csak Wundtban volt erő az első terv kidolgozására. Ez azonban neki is csak azért sikerült, mert a kutatást azokra a kollektív jelenségekre korlátozta, melyek eléggé konkrét természetűek. Sokszor azonban vele szemben is fölmerülhet az aggodalom, vájjon Wundt, amikor a nyelv, mítosz, művészet, vallás, erkölcs s jog fejlődéstörvényeit megállapítja, nem lépi-e át a sajátos pszichológiai kutatás jogos és illetékes határait? Nem zárkozhatunk el annak a kérdésnek fölvetése elől sem, vájjon ha a nyelv, mítosz, művészet, vallás, erkölcs és jog mint történeti produktumok vannak adva, vizsgálatuk nem inkább az egyes történeti tudományágak föladata-e, melyek e szellemi eredmények genetikus megértésére és magyarázatára fölhasználják ugyan lépten-nyomon a lélekbúvárlat segítségét, de ezeket a tárgyakat, mint elsősorban történeti eredményeket, a saját vizsgálati, körükbe tar-

tozónak érzik és követelik? Van-e akkor a nyelv-, vallás-, művészet-, erkölcs-, jogtörténet stb. mellett a tudományok birodalmában tartományi autonómiája a népszichológiának? Ez súlyos kérdés, mely a Völkerpsychologie-nak, mint ilyennek, létjogát és folytatását a jövőben komolyan fenyegeti.

Azok a kecsgetető eredmények is, melyeket Wundt a népszichológiai jelenségek vizsgálatából az egyéni pszichológia számára remélt, átlag igen soványak s nem lényegbevágók. Wundt sokszor voltaképpen csak annak igazolását találja meg, amit már pszichológiai alapfogalmaiiban eleve úgyszólván föltett. Az ő speciális szubjektív föltevésének álláspontján természetes, hogy elméleteit és magyarázatait megerősítve találja.

Wundt a népszichológia területét elvileg csak bizonyos szellemi termékeknek (nyelv, mítosz, erkölcs) területére korlátozta. Erre egyébként elméjét különösen jellemző rendszerező ereje is indította. Ugyanis a nyelvben a képzetvilágnak, a mítoszban az érzelemirányoknak, az erkölcsben pedig az akarati mozzanatoknak megnyilvánulását látta. A szójelentések változásaiban a képzetek változásainak törvényei mutatkoznak; a nyelv organikus szerkezetében, a szóformák alkotásában, a beszédrészek szintaktikus illeszkedésében az a törvényszerűség ismerhető föl, mely a képzeteknek az egyes nyelvközösségek sajátos természeti és műveltségi föltételei között föllépő kapcsolatain uralkodik. Viszont a mítoszt alkotó fantáziatévékenységet annyira az érzelmi irányok határozzák meg, hogy a szemléleti befolyások csupán külső alkalmi okok, amelyek csak akkor döntenek el a mitológiai képzetek irányát s a dolgok fölfogását, ha félelmet és reményt, csodálatot és bámulatot, tiszteletet és alázatosságot keltenek. Az erkölcs végül mindazokat a közös akaratiirányokat foglalja magában, melyek az egyéni szokások eltérései fölött uralomra jutottak s általános érvényű normákká sűrűsödtek a közösség számára.

Ha azonban a nyelvhez, a mítoszhoz és az erkölchöz, melyeket Wundt a képzetrel, érzellemmel s akarral, mint a lelki élet főirányaival ilyen mesterséges párhuzamba állít, még hozzávesszük a tőle később beiktatott vallást, művészetet és jogot, mindezek még távolról sem merítik ki azoknak a lelki produktumoknak területét, melyek a közösség lelki kölcsönhatásának eredményei. Mind erősebbé válik az utóbbi időben a törekvés az eredeti népszichológia munkamezejének kiszélesítésére, azaz valamennyi oly lelki ténynek e területén való vizsgálatára, melyeket lelki kölcsönhatásban lévő egyének sokaságának jelenléte határoz meg. Más szóval: a népszichológia kerete a legújabb időben szociális pszichológiává szélesedik ki. Wundt azért tartotta meg a *Völkerpsychologie* elnevezést, mert a társadalmi alakulatok között a «népet» tartotta a legfontosabb törzsfogalomnak. Így azonban figyelmen kívül maradt sok olyan kollektív lelki jelenség, mely nem illeszthető bele a történetileg kialakult «népek» fogalmának keretébe (pl. a hirtelen összeverődött tömeg lelki jelenségei: pánik, divat, közvélemény, a tömeg sugalmazás folytán létrejött akarata, osztály szellem stb.). Nyilvánvaló, hogy a társas kölcsönhatások útján keletkezett lelki jelenségek és termé-

kek nem korlátozhatók a nyelv, mítosz, vallás stb. kialakulására. Különb-
ben az egyéni lelki életnek a társadalmi közösség lelki élete az ellen-
tété, melynek a nép csak egyik formája. Ezért is megfelelőbb a társa-
dalmi pszichológia elnevezés. Ez a kifejezés máris kezdi háttérbe
szorítani a «népek pszichológiája» terminusát; az utóbbi hallatára külön-
ben is elsősorban olyan kutatásokra gondolunk, melyek az egyes népek-
nek politikájukban, művészetükben, irodalmukban, társaséletükben nyil-
vánuló értelmi, erkölcsi s egyéb jellemző tulajdonságaival, sajátos etho-
szával és szellemével foglalkoznak. A «Völkerpsychologie» szónak első és
természetes jelentése a népek összehasonlító karakterológiája, vagyis az
egyes nemzetek és fajok differenciális pszichológiája (milyen a görög,
német, francia stb. szellem?).

A Wundt-féle népszichológia területét jogtalanul szűkíti meg a
történeti szempont is, mert csak a társadalmi lélek olyan képződ-
ményeinek vizsgálatára korlátozza, melyek a nép lelki közössége alapján
történetileg fejlődtek ki (nyelv, mítosz stb.). Eszerint a népszichológia
csakis fejlődépszichológia, mely nem vizsgálja a mai társadalmi
közösség kollektív lelki folyamatait és termékeit, hanem csak a primitív
kornak s az ezt követő alacsony kultúrfokok korának nyelvi, mitológiai,
művészeti, vallási, jogi, társadalom szervezeti jelenségeit s egyéb lelki
tényezőit, úgyszólván csak addig a határig, amikor a humanitás gondola-
tán alapuló kultúrközösség kialakul, s a primitív törzsek, kultúrák, val-
lások helyére világbirodalmak, világkultúra és világvallások lépnek. Így
Wundt «népszichológiája» a társadalmi pszichológiának csak egyik,
jórészt praehistorikus területrésze. Wundt a genetikus szempontot csak
a primitív s legalsó kultúrfokokra alkalmazza, csak az őstörténet és nép-
rajz adatainak területén mozog, ezeket rendezi, tagolja s dolgozza föl
pszichológiai szempontból, úgy hogy népszichológiája e tekintetben a
primitív népek szellemi termékeinek enciklopédiája. Azonban a vizsgáló-
dás területének ez a korlátozása nagy hiányok forrásává vált, mert
az őstörténet ezen nagyrészt inkább csak hipotetikus talajára nem
volt Wundt jogosult az emberi kultúra egész fejlődésének törvényeit s
elveit fölépíteni. Minthogy a szorosabb értelemben vett történeti korban
jelentkező kollektív lelki tényeket átlag kevésbé vizsgálja a túlnyomóan
őstörténeti és etnográfiai anyagok mellett, indukciói sokszor egyoldalúak
s nem alkalmazhatók az egész fejlődésre. Kutatáskészlete így nem elég
egyetemes, általánosnak jelzett tételei és absztrakciói alatt nem találunk
kellő számú konkrét ténytet.

Wundt a népszichológiának önállóságát az egyéni lélek vizsgálatá-
val szemben a «néplélek», «népszellem», «össztudat», «köztudat» vagy
«kollektív lélek» realitására alapítja (v. ö. L. 9.). Szinte a középkor-
nak az univerzálék realitása körül forgó harca támadt új életre e kér-
désben: mi a reális, az egyén lelke-e, vagy a közösségé, vagy mindkettő?
Ugyanis minden olyan folyamat számára, mely a társas közösségben,
egyének csoportjában egyformán jelentkezik, gondolkodásunk azonnal
hajlandó bizonyos általános alanyokat fölvenni: nép, társadalom, nép-
lélek, szociális lélek, tömeglélek stb., jöllehet térben-időben meghatároz-

ható léte nyilvánvalóan csak az egyéneknek van, csak ezekből indulnak ki «in concreto» kimutatható hatások. Lazarus és Steinthal még az egyéni lelki élet analógiájára beszél a «néplélekről». Ez a fölfogás Wundtnál némileg mérséklődik: a kollektív lelki jelenségeket olyan folyamatoknak tekinti, melyek bár egyéni lelki folyamatokból származnak, valami új, sajátos természettel bírnak, mely amazokból le nem vezethető. Itt is a Wundt-féle alapelv, a «teremtő szintézis» érvényesül: a népieteknek tehát az egyéni lelki folyamatok mellett bizonyos értelemben realitása van.

Wundtnak ez a fölfogása mindinkább tért veszít azzal a gondolattal szemben, hogy csak az egyéni-pszichikai folyamatok a reálisak s ezek között vannak általában olyanok is, t. i. a szociálisak, melyeket az embertársakkal való együttlét határoz meg. Az utóbbiak azonban elvileg semmiben sem különböznek az előbbiektől. Absztrakciókat valóságokká léptet elő tehát az empirikus alapvetésre mindig büszke Wundt akkor, amikor a «néptudatnak» vagy «össztudatnak» olyan realitást tulajdonít, mint az egyéni tudatnak, holott a néptudat vagy kollektív lélek csak metaforikus kifejezése az egyes egyének tudatában lefolyó jelenségek több-kevesebb egyforma ságának. A kollektív lélek nem egyéb, mint az egyes egyének egyforma lelki folyamatainak összege. Ennek a kollektív léleknek azonban e folyamatokon kívül épúgy nincsen realitásuk, mint egy hídnak nem tulajdonítható külön realitás alkotórészeinek realitása mellett, melyekből áll, noha a hídnak más tulajdonságai is vannak, mint egyes részeinek. Így valamely társadalmi közösség képzeiteinek és érzelmeinek összességéről sok oly tulajdonság állítható, mely a közösség egyes tagjainál nem található meg.

Eszerint a néppszichológia, vagy tágabb értelemben a szociális pszichológia helyesen csak ezt kérdezheti: milyen módosulásokon mennek keresztül az egyén lelki folyamatai, ha ezek a társadalmi környezet bizonyos hatásai alatt állanak? Ebből egyszersmind következik, hogy a nép- vagy társadalmi pszichológia nem önálló tudomány, hanem csak a pszichológiának egyik ága. Csakis azok a befolyások, melyeket egyik lélekre a többi gyakorol, a szociális pszichológiának egyedüli, bár rendkívül terjedelmes tárgya. A lelkek között interindividuais természetű folyamatok, amilyenek realitását Wundt fölveszi, ma g u k b a n nem léteznek: ami valóban létezik, az csak egyforma vagy hasonló egyéni lelki folyamat. Hogy a közösség az egyén mellett valami újat hoz létre, csakis az mondhatja, aki egyénen egészen elszigetelten élő egyes embert ért. A pszichológia tárgya azonban csak olyan valóságos és nem hipotetikus egyének lelki élete, akik valamely közösség tagjai. Az egyéni és a szociális mozzanatok szétválasztása legtöbbször igen bajos, sőt lehetetlen. Jellemző, hogy Wundt, aki néppszichológiájában elvileg folyton küzd az individuális pszichológiai fölfogás ellen, a nyelv, mítosz stb. konkrét vizsgálata közben öntudatlanul is sokkal többször alapítja eredményeit individuális, mint kollektív lelki tényezőkre: «néppszichológiája» bizony túlnyomóan «egyénpeszichológia» marad.

Van-e a néppszichológiának szilárdan kialakult programkerete

melyet a jövő részletkutatásainak csak ki kell tölteniük? Erre a kérdésre Wundt óriási munkája dacára is alig válaszolhatunk igennel. A népszichológia még nem szilárdult meg oly tudománnyá, melyről határozottan mondhatjuk, hogy sajátos munkaterülete, a többi tudományoktól relatív biztossággal elhatárolt feladatköre van s hogy az ismerés birodalmában egészen nélkülözhetetlen, sajátos funkcióval bír. A jövő fogja eldönteni, vajjon Wundt monumentális alkotása csak egészen szubjektív kísérlet-e, vagy pedig a további pozitív fejlődés termékeny talaja. Egy bizonyos: az emberiség kollektív szellemi alkotásainak, a kultúra valamennyi ágának egyetemes vizsgálatára és szintézisére csakis olyan páratlanul univerzális szellem vállalkozhatik, amilyen Wundt volt.

III.

Az ismeret problémája.

Wundtnak egy munkája sem kényszerít univerzális szellemének oly csodáló elismerésére, mint hatalmas logikája, éspedig ennek nem elemtani része, mely voltaképp csak a logikai formák pszichológiai fejlődéstana, hanem módszertani része: a természet- és szellemi tudományok logikája. Általános logikájában pszichologista; az újabb logicista irányokhoz épúgy nem tudott közeledni, mint ahogy a pszichológiában merev ortodoxiája az önmegfigyelésnek nem tudott engedményt tenni. (V. ö. *Psychologismus und Logizismus* c. értekezését, *Kleine Schriften*, II., 511—635.) Wundt logikájának értéke nem is az általános logikai problémák megoldásában, hanem az egyes tudományok módszereinek vizsgálatában rejlik. Itt tündököl minden emberi ismeretet átfogó szisztematikus szelleme a legfényesebben. A matematikától kezdve a speciális történettudományi ágakig nincsen tudomány, melynek anyagát tüzetesen föl ne dolgozta s melynek elvi szerkezetébe be ne hatolt volna. Wundt maga egy egész könyvtár, hatalmas és tudós könyvtár, melyben minden szak anyaga a problémák logikai összetartozása szerint a legszigorúbban rendezve van. Az a rendkívüli ismeret, mely Wundt logikájának csak pusztá tervéhez is szükséges, annál inkább bámulatot keltő, mert ez a munka oly korszakban jött létre, amikor az egyes tudományok elkülönülése, mondhatnók: decentralizációja annyira haladt, hogy maguk a szakemberek is egymást már alig értik. A régebbi Comte-féle pozitívizmus a tudományoknak legalább hierarchikus összefüggését elismerte; Wundt korának anarchikus pozitívizmusa azonban már a leglelketlenebb specializmusba téved. Ezzel szemben Wundt logikája remek példa arra, hogyan kell a részletbúvárlat közben is a tudományos munka egységének tudatát megőrizni, az egésznek célját mindig szem előtt tartani. Természetesen ennek az egész glóbus intellectualis-t átfogó módszertannak nem minden része sikerülhetett egyformán s nem készülhetett valamennyi tudományterületen egyformán szuverénül uralkodó erővel. Azonban bizonyos hiányai dacára az egész a maga nemében J. St. Mill óta páratlanul álló alkotás, mely valamennyi tudományos kutatás célját és összefüggését a legátfogóbb módon világítja meg. Wundt logikája az

utóbbi évtizedekben a legnagyobb lépés azon az úton, mely a tudományok anarchikus elkülönülésétől egységes összefüggésükhöz vezet.

Wundtnál a logikával szorosan összefügg az ismeretelmélet. Álláspontja itt a criticizmus tisztultabb formája. A 60-as évek materializmusával szemben a komolyság és józanság szempontjából a neokantianizmus kétségkívül nagy haladás volt. Azonban a «visszamenés», ha mindjárt a legnagyobbra is, mégis csak az «előremenés» ellentéte. A neokantianizmus a múlt század végén Kant-filológiává és Kant-kritikává laposodott. Hogy mit gondolt Kant, majdnem; fontosabb lett, mint Kant problémája maga. Wundt — bár hódolt Kant szellemének — a dogmatikus Kant-kultuszt nem helyeselte s a criticizmus továbbfejlesztését kísérelte meg, úgy hogy a kritikai módszert a tudományos gondolkodás egész tartalmára alkalmazta s ezzel számos oly előfeltevést és egyoldalúságot került ki, melytől Kantnak s követőinek ismeretelmélete nem volt mentes. Kant természetszerűen korának számos balítéletében osztozott; filozófiája Wundt szemében «az empirisztikus szkepszistól mérsékelt dogmatizmus». Kant kritikája épúgy egyoldalúan racionalisztikus, mint Humeé egyoldalúan empirisztikus.

Wundt ismeretelmélete főbb vonásokban a következő: Minden ismerés először a «naiv realizmus» álláspontján van, mely nem tesz különbséget képzet és tárgy között. Csak a reflexió választja szét a tárgyat és a képzetet. Az eredeti «képzettárgy» gondolkodásbeli átformálásának három foka van: szemléleti, értelmi és észismeret, de ezek között éles határok alig vonhatók. A szemléleti ismerés a közönséges szemléletfolyamatok útján, a tudományos fogalomalkotás segítő-eszközei és módszerei nélkül megy végbe. Viszont értelmi ismeret akkor jön létre, ha a képzetek tartalmára s ezek összefüggésére módszeres logikai elemzés útján jutunk. Végül az észismeret gondolkodásunk azon eredménye, mely az értelmi ismerés útján nyert összefüggéseket egységes egészbe kapcsolja össze. Az ismerés első foka a mindennapi életben, második foka az egyes tudományokban, harmadik foka a filozófiában jut érvényre.

1. A szemléletnek két formája a tér és az idő, melyekben az adott tartalom elrendezése megy végbe. A tér és az idő az állandó, a folyton változó szemléleti minőségekkel szemben. Minthogy a tér és idő törvényei fogalomszerűen megrogzíthatók, a gondolkodásban természetszerűen megvan a hajlandóság arra, hogy ezen állandó tényezőket objektíveknek s velük szemben a minőségeket szubjektíveknek tekintse.

2. Az értelmi ismeretek szempontjából Wundt ismeretelmélete empirisztikus criticizmus. Empirisztikus, mert az ismeret keletkezésében mindig szerepet tulajdonít a tapasztalásnak, mely nélkül a gondolkodás egyedül sohasem teremthet érvényes ismeretet. De másrészt a szenzualizmussal szemben a gondolkodás szerepét is hangsúlyozza, mely az adott tartalmat formálja, amennyiben az appercepció a vonatkozó összehasonlítás és szintézis által a képzetek között egységet és összefüggést hoz létre. Így minden értelmi ismerés a tapasztalás és a gondolkodás kölcsönhatásából szár-

mazik, miközben a gondolkodásnak sajátos törvényszerűsége, mint a priori tényező lép föl. Az ismerés formája azonban csakis a tapasztalásban s a tapasztalással működik közre. Amint minden gondolkodás empirikus tartalomhoz van kötve, épúgy nincsen empirikus tartalom, melyet ne a gondolkodás dolgozna föl. «Tiszta gondolkodása és «tiszta tapasztalása csak fogalmi fikciók, melyek a valóságos gondolkodásban és a valóságos tapasztalásban sohasem fordulnak elő.

A szemléleti tartalmaknak földolgozása a tapasztalati fogalmakkal (pl. «növény», «test») indul meg. Ezek alapján bizonyos legáltalánosabb fogalomostályokhoz jutunk, amilyenek: tárgyfogalmak és állapotfogalmak. Ezek az igazi logikai kategóriák, amelyekbe valamennyi fogalmunkat besorozhatjuk s melyek nélkül nincsen tapasztalás. Ezekről meg kell különböztetnünk a fogalmak vonatkozásformáit, melyek azt a módot fejezik ki, ahogyan a fogalmak kapcsolódhatnak. Ezeknek absztrakt formái az ún. tiszta vonatkozás- vagy értelemfogalmak («reine Beziehungs- oder Verstandesbegriffe»), melyek ismét kétfélek: tiszta formafogalmak (egység és sokféleség, minőség és mennyiség, egyszerűség és összetettség, egyes és több, szám, funkció) és tiszta valóságfogalmak (lét és levés, szubsztancia és kauzalitás). Az utóbbiak közül a megmaradó szubsztanciának cselekvése, a szubsztanciális kauzalitás elvezet a szűkebb értelemben vett ok fogalmához, az aktuális kauzalitás pedig a cél fogalmához. Itt most csak a szubsztancia, ok- és célfogalomra térünk ki, melyek Wundt ismeretelméleti fölfogását különösen jellemzik, mint az értelmi ismerés törzsfogalmai, melyekkel a szemléleti tartalmakat földolgozzuk.

A tudat egysége Wundt szerint a dolgok egységes fölfogásának végső forrása. A szubsztancia fogalmában, mint saját belső létünknek a tárgyak világára való projekciójában, az appericipiálé ennek egyszerűsége, tevékenysége és megmaradósága a dolgok abszolút tulajdonságaiává válnak. Használható szubsztancia-fogalmat csakis a természettudományok fejlesztettek ki. A szubsztancia-fogalom itt szükségképi, mert mozgást és változást nem gondolhatunk el valami nélkül, ami mozog és változik. A természetet, mint megmaradó szubsztancia-elemek rendszerét fogjuk föl. Viszont a lelki élet belső oksága összeférhetetlen a szubsztancia változatlan megmaradásának föltevésével. A szubsztancia az a forma, melyben a gondolkodó alany a vele szembenlévő tárgyakat (s nem önmagát, ki a szubsztancia-fogalom forrása) appericipálja.

Az okság elve Wundt előtt az elégséges ok logikai elvének a tapasztalás tartalmaira való alkalmazása. Az okság elve a priori, amennyiben a gondolkodás törvényszerűségén alapul; empirikus is oly értelemben, hogy szemléleteket tételez föl, melyekre alkalmazzuk. A tapasztalás természete szerint az okság különböző természetet ölt: mint fizikai okság a természettudományokban az ok és hatás equivalenciáját követeli; mint pszichikai okság (azaz aktuális okság nem szubsztanciákkal, hanem pusztán folyamatokkal) a szellemi energiák növekedésének elvével s a teremtő szintézissel függ össze.

Eredetileg minden történést a célszerű emberi cselekvés hasonló-

ságára ítélünk meg: a cselekvő alany a célfogalom fejlődésének kiindulópontja. Wundt Kantnak azt a gondolatát, hogy az oksági magyarázat az egyestől az egész felé, a célszerűségi magyarázat pedig az egésztől az egyes felé halad, továbbfejleszti. A célszerűség elve csak a regresszív okság elve. Ha a mozgás képzete megelőzi a külső világban létrehozott változást, mint eredményt, akkor a mozgást a külső változás okának tartjuk. Ha azonban a külső változás eredményének képzete előzi meg a mozgásét, mely amazzal létrehozza, akkor a változás mint cél tűnik föl előttünk s a mozgás mint eszköz, mely által a célt elérjük. Így az okság és célszerűség nem egyeb, mint ugyanannak a dolognak két különböző fölfogási módja. A teleológiai fölfogás csak a kauzálisnak megfordítása: s ezzel Wundt a teleológiai s a kauzális világnézet vitáját eldöntöttnek tekinti. A jelenségeknek az a rendje, melynél a meghatározótól a meghatározott felé haladunk, kauzális; ugyanaz a rend pedig, ha a meghatározottól a meghatározó felé megyünk vissza, finális.

Ez a szubjektív célfogalom objektív célfogalommá válik az akarati cselekvések területén. Így ugyanis a cél nem a kész cselekvés végének pusztán az alanytól gondolt anticipációja, hanem mint a cselekvést meghatározó, létrehozó objektív tényező, reális ok szerepel. Ezért a szellemi tudományokban a célszerűség uralkodó elv, mely természetesen az oksági magyarázatot nem zárja ki: a cselekvés oka a cél kitzése, melyet az akarat valósít meg.

Wundt az organikus természetben is hatékonynak tartja az objektív célt. A vitalizmustól a magyarázó értéket megtagadja, de éppúgy egyoldalúnak tartja az organikus világ fejlődésének tisztán mechanikus vagy pusztán szubjektív teleológiai fölfogását. Bár a «mindenható» szelekció-elvet a maga mechanisztikus igényeivel nem fogadja el, elismeri, hogy a Darwin-féle «létért való küzdelem» fogalmában fejlődésképes csira van. Ezt próbálja összhangba hozni a voluntarizmus fejlődéslétevel. A létért való küzdelem ugyanis ösztönöket és akarati cselekvéseket, célképzeteket tételez föl: így az akarat objektív természeti célok teremtvé válik. Az élőlényekben akaraterők szabadulnak föl, melyek a természeti jelenségek folyásába mint meghatározó tényezők nyúlnak bele s amazok visszahatása folytán maguk a cselekvő lények is változáson mennek keresztül. Az ösztöntörekvések vagy akaratok a primum movensek; ezek — a külső föltételektől indítva — az életmód változásait idézik elő, melyeket a gyakorlat és szokás megszilárdítanak. Az akarat azonban a célszerű hatásoknak magyarázó elvül csak akkor használható, ha bizonyos ismertetőjelek alapján (melyek a szubjektív vagy objektív megfigyelés előtt jelentkeznek) valóban empirikusan bizonyítható. Wundt előtt már a protozoon ilyen, egységes akarati aktusokkal ellátott pszichofizikai organizmusnak tűnik föl.

Azonban a célos cselekvések nem minden hatását tekinthetjük egyenesen a célkitűzésből folyónak. Az objektív célszerűség nem mindig födi azokat a szubjektív képzeteket, melyekből származik, hanem az objektíve elért cél rendszerint túllépi a kitűzött célmotívumot. Ez

fejezi ki Wundt egyik fejlődéstörvénye: «a célok heterogóniájának elve», mely szerint az akart célnak mellékhatásai vannak, melyek maguk ismét célokká válnak. Így a célok megsokszorozódása, vagyis az organizációnak mintegy «önteremtés» útján mindinkább növekvő célszerűsége támad.

Az organikus fejlődés lépcsőül szolgál a szellemi fejlődésnek. Amaz teremt meg azokat a fizikai alapokat, melyekre emennek szüksége van. A szellemi élet fölött minden tekintetben céltörvények uralkodnak. A lelki történések (helyesebben: tevékenység) magasabbrendű formáiban a célgondolat hordozójaként egyenest az akarat lép föl. Az akarat itt tudatosan tűz ki célokat, anélkül azonban, hogy a célok heterogóniájának elve érvényét veszítené. Az egyéni tudatban az elért céleredmény új, még átfogóbb célkitűzések motívumává lesz. Mivel pedig az egyén szellemi szerzeményét vagy alkotását szükségképpen mások is átveszik, anélkül, hogy az eredeti birtokos elveszteni, megsokszorozódik a szellemi tartalom s továbbra új akaratindítások forrásává válik.

Wundt világnézetében okság és célszerűség az a két fogalom, melyekben a világrend általános fogalma föloldódik. Egy oksornak minden hatása szükségképi eredmény: az előzményt a maga föltételei épen úgy meghatározzák, mint a következményt az előzmény eleve meghatározza. A következmény azonban célnak is tekinthető. Ok és cél objektív értelemben korrelatív fogalmak. Egy szellem azonban — mondja Wundt egészen Leibniz szellemében — aki a világ folyását előre láthatná, mindent egyidejűleg a célszerűségnek és az okságnak szempontja alatt pillantana meg.

3. A szemléleti és az értelmi ismeret mellett az ismeretek harmadik faja az észismeret. Ez már a tapasztaláson túl vezet, mert az egész világra vonatkozó, korlátlan összefüggést keres, míg a tapasztalásban minden összefüggés korlátolt. Az «ész» szónak Wundt szűkebb jelentést kölcsönöz: az egységre való törekvést akarja vele kifejezni, mely arra indít, hogy a tapasztalattól csak töredékekben adott tartalmak alapján teljes egészeket, totalitásokat alkossunk. Az értelem a világot csak megérteni akarja, az ész igazolni. Az ész az elégséges ok elvét következetesen végigvezetni törekszik s ezért szükségképpen jut túl a tapasztaláson: a tapasztalássorokat kiegészítő mozzanatokat a valóságos tapasztaláson kívül kell keresnie. Az ész lényege éppen az empirikusan adottnak ideális kiegészítése. Az ész oly eszméket hoz létre[^] melyek minden tapasztalatot átfognak és mégsem tartoznak semmiféle tapasztalathoz. Gondolkodásunkra nézve a transcendenstre való törekvés immanens: természetében rejlik az egység és végtelenség után való törekvés.

Az észismeret Wundt szerint kétféle módon haladja túl a tapasztalatot, azaz válik transcendenssé. Ugyanis először azoknak a soroknak alkotását, melyek a tapasztalásban kezdődnek, ugyanebben az irányban folytathatja. Így a számsorban, a tér dimenzióiban, az idősorban. Azt, ami a tapasztalásban mindig csak mint töredék van adva, itt megszakítatlanul folytatódó kontinuitásnak gondolhatjuk. A tapasztalásnak ez az átlépése a reális transzcendencia. Az észismeret azonban a tapasztalatot úgy is kiegészítheti, hogy olyan sorokat vesz föl, amelyek nem

a tapasztalásból indulnak ki. A reális transzcendenciánál csak kvantitatív végtelenség forog szóban, ellenben itt kvalitatív végtelenség, mert a létnek olyan minőségeket is tulajdonítunk, amilyenek a tapasztalásban soha sincsenek adva. Spinoza pl. fölveszi, hogy a létnek végtelen sok attribútuma van, nemcsak az a kettő (szellem és anyag), melyeket a tapasztalás tár elénk. A tapasztalásnak ezt a túllépését Wundt *imaginárius transzcendencia*-nak nevezi, mert a létnek új kvalitássorait veszi föl, éppúgy, mint az imaginárius számok új irányokat jelentenek a pozitív és negatív reális számok sorainak irányaival szemben. Az ilyen hipotézisalkotás is jogosult, ha eszünk egységre törekvését kielégíti s az empirikus tudománnyal nincsen ellentétben. Ahol térről, időről, a tárgyak számáról van szó, ott a transzcendencia a matematika mintájára semmi lényeges nehézségbe sem ütközik. Az imaginárius vagy kvalitatív transzcendencia azonban legjobb esetben is csak állandó jellegű hipotézist eredményez, mely a tapasztalásnak ellenmondás nélküli egységét teszi lehetővé. A transzcendencia terére való lépés, melynek a matematikánál csak formális jelentősége van, a kvalitatív metafizikában már nemcsak a tapasztalás formájára, hanem tartalmára is vonatkozik.

A metafizika voltaképen már az egyes tudományokban megkezdődik. Ezek ugyanis bizonyos elveket tesznek föl, vagy permanens hipotéziseket alkotnak, melyek tartalma tapasztalatilag nem bizonyítható, jóllehet az empirikus tartalom összefüggésének magyarázatában nélkülözhetetlenek. A tapasztalást érthetővé teszik, de maguk kívül állanak a tapasztaláson. Ilyen hipotézisek pl. a természettudományokban az anyag természetére és alaptulajdonságaira vonatkozó föltevések, az atom- és éterhipotézis stb. Ezek nem tények, hanem voltaképp metafizikai föltevések. Minden permanens hipotézis metafizikum és minden metafizikum hipotetikus.

Wundt szerint a metafizika vagy a tapasztalati ismerés folytatása, vagy kiegészítése útján jöhet létre. Milyen metafizikát szerkeszt Wundt ezen a két úton? A eddigiekben arra a kérdésre felelt, *hogyan ismerjük meg a létezőket*. Azonban a másik nagy kérdés: *mi a létezők lényege?* Erre válaszol metafizikája.

Kornis Gyula.